

Szakmai zárójelentés

Dr. Sente Zoltán

Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet 1945-től napjainkig

1. Részletes beszámoló

1.1. A kutatás eredményei

A kutatás célja és tárgya a hasonló című kötet (Mezey Barna–Sente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.) folytatásának elkészítése, mely Európa alkotmánytörténetét a második világháború végétől egészen napjainkig vezeti tovább. Célja volt az is, hogy a hasonló címen a jogi karok politológus hallgatói számára oktatott kötelező, a jogászoknak választható tantárgy anyagát teljessé tegye, s azt beépítse a tanrendbe. A kutatásnak azonban ambíciózus tudományos céljai is voltak: a hazai és nemzetközi szakirodalomban jelenleg nincs ilyen típusú, az egész korszak európai alkotmánytörténetét átfogó és magyarázó, tudományos igényű mű.

A megvalósított kutatás tudományos újdonságát, illetve jelentőségét elsősorban az adhatja (a vállalkozás sikerét természetesen nem én vagyok hivatott megítélni), hogy Európa történetét speciális szempontok és módszertan szerint, a képviselői intézmények, illetve az alkotmányosság fejlődését egységes logikai rendbe szervezve tárgyalja, ami nem pusztán a hazai, hanem a nemzetközi szakirodalomban sem jelent meg az utóbbi évtizedekben.

A munka az európai konstitucionalizmus történetét egységes elemzési keret alapján mutatja be és elemzi. Ennek részeként kiemelt hangsúlyt kap(nak):

- az alkotmányok létrejötte, szerkezete, sajátosságai;
- a nemzeti parlamenti jogok;
- a törvényhozó és a végrehajtó hatalom viszonya;
- a bírói hatalmi ág önállósága és fejlődési irányai;

– az alapjogi törvényhozás és judikatúra fejlődése.

A kutatás eredményeként megszületett könyv (kézirat) bemutatja és elemzi az egyes országok illetve régiók alkotmányfejlődésének jellemzőit, megkülönböztető jegyeit, és megmagyarázza az európai konstitucionalizmus eltérő fejlődési főirányainak okait.

Az összefoglaló típusú művekhez képest – a már megjelent első részhez hasonlóan – sajátossága, hogy teljes körű (vagyis egyaránt tárgyalja az ún. centrum- és (fél)periféria régióit, a mintaadó és az európai törpeállamok alkotmányfejlődését).

A kutatás azonban nemcsak a történeti periodizáció alapján, földrajzi (országokénti, illetve regionális) szempontból foglalkozott a kontinens alkotmánytörténetével, hanem az alkotmányos intézmények institucionalista és funkcionális karakterjegyeit is elemezte illetve osztályozta, bemutatva a legfontosabb alkotmányos intézmények 1945 utáni fő fejlődési útjait is. Ez utóbbi tekintetben a vizsgált intézményi körbe tartoztak a(z)

- modern állam-, alkotmány- és alkotmányosság fogalom;
- európai államformák;
- államszerkezet;
- kormányformák;
- parlamenti rendszerek;
- közbiz és rendes bírászkodás;
- alkotmányos alapjogok.

A kutatás során alkalmazott periodizáció szerint az európai alkotmánytörténet leginkább három időszakra bontva tárgyalható leginkább. Ez az időrendiség az európai alkotmányozási hullámok, illetve a közbiz rendszerek kialakulásának és stabilizálódásának szempontjai alapján alakult ki. Ezek:

1. Az 1945–1950 közötti korszak, amikor kialakul és rögzül a második világháború utáni európai nagyhatalmi egyensúly. Ennek döntő hatása van a nemzeti közbiz rendszerek jellegére: egyrészt Közép- és Kelet-Európában létrejön a Szovjetunió befolyási övezete, amelynek államai az ún. népi demokratikus alkotmányok alapján

monolitikus alkotmányos illetve politikai rendszereket építenek ki, amelyek az 1936. évi szovjet, ún. sztálini alkotmány modelljét követik.

A nyugat-európai alkotmányfejlődésben a kutatás során három fejlődési irányt különítettem el: egyrészt az ún. „továbbélő demokráciákat”, vagyis azokat az országokat, amely a háborút követően restaurálták korábbi alkotmányos rendszerüket. Másrészt azon országokat, amelyek – korábbi totalitárius vagy autoritárius kormányzati rendszerük helyett, vagy akár demokratikus, de sikertelennek bizonyuló alkotmányuk helyett – új alkotmányos szisztémát alakítottak ki. Végül Dél-Európa egynémely államában változatlan formában élt tovább a korábbi tekintélyelvű uralmi rendszer.

2. A hidegháború korszaka, 1950–1989 között. Ezt az időszakot alkotmánytörténeti stagnálás jellemezte, bizonyos hangsúlyváltozásokkal. A legtöbb nyugat-európai ország közjogfejlődése organikus volt, vagyis a háborút megelőző, vagy az 1945–1950 közötti korszakban megszülető alkotmányos rendszerek sajátos fejlődési útját járták. Néhány esetben azonban – alkotmánytörténeti szempontból – kiemelkedő változás is történt. Franciaországban 1958-ban megszületett az Ötödik Köztársaság, olyan sajátos alkotmányos megoldásokkal, amelyek ugyan csak csekély követésre találtak más országokban, mégis jelentős hatásúnak bizonyultak. Ugyancsak részletes elemzésre került a dél-európai diktatúrák (Görögország, Spanyolország, Portugália) bukásának, valamint demokratizálódásának folyamata, bár a kutatás arra a következtetésre jutott, hogy noha bizonyos – pl. nemzetközi – körülmények egyaránt érvényesültek mindhárom esetben, azok egymástól eltérő okok miatt, és (alkotmányos szempontból) különböző irányokban fejlődtek tovább.

A feldolgozás során az egyes országoknál és régióknál speciális (önálló) korszakolást alkalmaztam, ami néhány esetben természetes volt (pl. Franciaországnál a Negyedik, majd az Ötödik Köztársaság kora), máskor spekulatív (lásd Nagy-Britannia tekintetében az 1950-70, majd az 1970-89 közti időszak szerinti tárgyalást).

A közép- és kelet-európai országcsoport esetében a munka mellett érvel, hogy – szemben néhány korábbi tagolással – az 1960-as és 1970-es években született új alkotmányok – a népi demokratikus alkotmányozás után – a kommunista

alkotmányozás második hullámaként azonosíthatók – intézményi megoldásaik, ideológiai alapjaik hasonlósága miatt.

3. Az 1989-től napjainkig meghatározott harmadik periódus során – az eddigiekben – bizonyos értelemben az alkotmányfejlődés súlypontja Közép- és Kelet-Európára helyeződött át. Korábban ugyanis a kommunista típusú alkotmányok olyan azonos mintákat követő, egy kaptafára gyártott, a tényleges hatalomgyakorlást csak csekély mértékben tükröző alaptörvények voltak, amelyekhez képest sokkal sokrétűbb volt a kontinens más részein végbement fejlődés. Az 1989-ben kezdődött rendszerváltozások korszakában azonban szinte minden lényeges alkotmánytörténeti esemény és fejlődés ebben a régióban bontakozott ki. Emellett azonban külön tárgyalásra kerültek az újabb nyugat-európai tendenciák, sőt az európai integráció „alkotmányosodási” folyamatai is.

Az európai alkotmányos intézmények történetével foglalkozó utolsó rész – a már említett körben – elsősorban az I. kötet hasonló elemzésével összevetve érdekes, jóllehet arra törekszik, hogy az utóbbi évtizedek alatti szakaszok sajátosságait is bemutassa. Mégis, az egyes állam- és kormányformák, az államszerkezet, stb. változásai jól tükrözik az alapvető folyamatokat a háború előtti intézményi és hatalomgyakorlási módhoz képest.

1.2. Kutatási tematika és módszertan

A kutatómunka egyik kiemelkedően fontos iránya az volt, hogy olyan szerkezetet és módszertant fejlesszen ki, amely alkalmat ad egy ilyen hatalmas tény- és forrásanyaggal dokumentált korszak tárgyalására és elemzésére.

A kutatás témája interdiszciplináris, mert a történet-, a politika- és az alkotmányjog-tudomány határán helyezkedik el, s ebből fakadóan nem alkalmazhatja mechanikusan egyik vagy másik sajátos metodikáját. Ebben a vonatkozásban a munka eredményeit a Bevezetés című fejezet tartalmazza, részletesen kifejtve az alkalmazott deskriptív, analitikus és komparatív módszer alkalmazásának kereteit, s azt is, hogy e módszerek felhasználása miben tér el az említett tudományágakban egyébként használatos metodikáktól.

1.3. Az OTKA támogatás hasznosulása

Pályázatom a kutatómunka egyes részeihez keresett anyagi forrást.

A támogatás egy részét dologi költségek fedezésére használtam. Ilyen beszerzések voltak nyomtatópatronok, és egy pendrive. A beszerzések másik része szakirodalomra vonatkozott, fénymásolási költségek, egy CD-adatbázis (Britannica Hungarica) és könyvek árának fedezésére szolgált.

A támogatás legnagyobb részét azonban – a pályázatnak megfelelően – külföldi tanulmányutakra és itthon nem hozzáférhető szakirodalom beszerzésére fordítottam.

A megvalósult tanulmányutak:

- 2005. július 11-16. University of Oxford, Nuffield College; témavezető (meghívó): Alec Stone-Sweet professzor, intézetvezető
- 2005. július 17-21. London School of Economics and Political Science; témavezető (meghívó): Martin Loughlin professzor, a közjog professzora
- 2005. 25-30. Firenze, European University Institute, Department of Political Science témavezető (meghívó): Bruszt László professzor

A megvalósult tanulmányutakra három világhírű európai egyetem a témámnak megfelelő egységénél került sor, mindhárom esetben a téma ugyancsak nemzetközi hírű tudósának meghívására. Mindegyik esetben „academic visitor” minőségben kaptam meghívást, az önköltséges részvétel ellenére külön felvételi (fogadó) eljárás után.

Az oxfordi Nuffield College társadalomtudományi szakkönyvtárában, az LSE londoni könyvtárában, illetve a firenzei egyetem könyvtárában folytathattam kutatásokat, amelynek során kb. 1600 oldalnyi olyan szakirodalmat sikerült gyűjteni, amely itthon nem volt hozzáférhető. Ennek jelentős részben a téma jelenkor-történeti jellege volt az oka, de mint kiderült, nem csupán az újabban megjelent szakirodalom fontos része hiányzik a hazai köz- és szakkönyvtárakból. A beszerzett anyagok döntő része fénymásolat, amelynek költségei – számla híján – nem voltak elszámolhatók az

OTKA-támogatásból (Oxfordban viszont fénymásolásra jogosító szabadkártyát kaptam, aminek költségeit a fogadó intézmény vállalta).

Már a kutatás részeredményeinek nyilvánosságra hozatala volt a célja egy a téma szerint talán legilletékesebb nemzetközi tudományos szervezet éves konferenciáján való részvétel, illetve előadás tartása révén, amelyben a parlamenti szimbólumok eltérő mintáival foglalkoztam európai összehasonlítással:

- 2005. szeptember 4-7. Jagello Egyetem, Krakkó: meghívó: Jagello Egyetem (International Conference of International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions 56. kongresszusa)

Úgy vélem, a nyugodt kutatási körülmények, az itthon nem hozzáférhető szakirodalom beszerzése, valamint a kialakult kapcsolatrendszer nélkülözhetetlen volt a kutatás sikere szempontjából.

2. Tudományos közlemények – a kutatási eredmények megjelenési formái

E tekintetben a helyzet annyiban egyszerű, hogy már az eredeti tervek is arra irányultak, hogy a kutatási eredmények önálló kötetben jelenjenek meg, a korábbi korszakokkal foglalkozó I. kötet folytatásaként.

A kutatás nyomán elkészült kézirat „*Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet 1945–2005*” címmel kb. 830 (kézirat)oldalas, nagyjából a kutatási tervben megadott szerkezettel (4 rész, kb. 30 fejezet). A hasonló című kötet nyomdai előkészítő munkái jelenleg is folynak, a könyv az Osiris Kiadónál várhatóan 2006. áprilisában jelenik meg. **Kérem a kutatási projekt minősítésénél ezt a tudományos közleményt figyelembe venni!**

A krakkói konferencián tartott előadás rezüméje már megjelent (The symbolism of the sitting order of Parliaments. In *Separation of powers and parliamentarism, the past and the present. Law, doctrine, practice. Conference materials*. Eds. K. Baran, W. Uruszczak, A. Karabowicz. Sygnatura. Agencja Wydawnicza, Warszawa, 2005.),

az előadás szerkesztett változata külön kötetben jelenik meg Lengyelországban ez év őszén.

A kutatás további részeredményei jelennek meg a Jogtörténeti Szemle 2006/1. számában „*A közép- és kelet-európai országok alkotmányfejlődésének fő jellemzői, 1945–1989*” címmel.

3. Egyebek

A kutatás a kutatási tervben meghatározottaknak megfelelően alakult. Egyéni pályázat révén személyi változás nem történt. Az OTKA-hoz benyújtott kutatási tervben még azzal számoltam, hogy a kutatás átnyúlik 2006-ra, de a kézirat gyakorlatilag 2005 november végére elkészült, jelenleg a kötet előkészítése (lektorálása, nyomdai előkészítés, stb.) folyik, de ez nem érinti a támogatott kutatási program megvalósítását.

Időközben az OTKA Irodától a költségek vonatkozásban átütemezésre kértem – és kaptam – lehetőséget, de erre végül tudomásom szerint nem, vagy csak kis részben volt szükség. Ennek részben az volt az oka, hogy az eredeti költségtervben aránytalanul alacsony kiküldetési napidíjat terveztem (amelynek összegét viszont jogszabály határozza meg), részben pedig az, hogyha a külföldi tanulmányutak költségei nem érik el az erre kért támogatást, akkor a fennmaradó összeg egyéb, a kutatást segítő dologi kiadásokra is fordíthatók legyenek (különös tekintettel a kézirat nagy terjedelmére).

A pályázat benyújtásakor még nem lehetett pontosan meghatározni a felkeresett külföldi kutatóhelyeket (mert minden fontosabb kutatóhely felvételi eljárást alkalmaz külföldi kutatók fogadására). A tervben megjelölt heidelbergi tanulmányút 2006-ban – más forrásból – megvalósul, ám ez nem érinti ezt a kutatási projektet. Az OTKA-támogatás keretében megvalósított tanulmányutak még saját várakozásaimat felülmúlóan is sikeresek voltak szakmailag és más szempontból is (önköltséges vendégkutatói státusom ellenére pl. bizonyos technikai támogatásokat kaptam).

Az elkészült – és hamarosan önálló kötetként publikálásra kerülő – mű tartalmi és szerkezeti szempontból csak minimális, és elkerülhetetlen mértékben tért el attól a szinopszistól, amit a pályázat során benyújtottam. A végleges munka – amit a jövő hónapi megjelenéskor lehet ellenőrizni – részletesebb és lényegese terjedelmesebb lett, mint amit eredetileg terveztem, aminek oka nem kisebb részben az a kapacitásnövekedés volt, amit az OTKA-támogatás nyújtott számomra, s amiért köszönettel tartozom.

Kérem a szakmai beszámoló elfogadását.

Budapest, 2006. február 28.

Dr. Sente Zoltán